

PRIRODNO PRAVO I DOSTOJANSTVO

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Dvadeset šestom susretu Kopaoničke škole prirodnog prava koji je bio posvećen opštoj godišnjoj temi »PRAVO I DOSTOJANSTVO« u okviru stalnog naslova škole »Pravda i pravo« koji je održan 13–17. decembra 2013. godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 210 referata raspoređenih u 6 tematskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (život, zdravlje, ekologija, sport); II. *Pravo na slobodu* (krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti; sloboda ličnosti – opšta sloboda i porodičnopravna sloboda ličnosti; upravno-pravna zaštita slobode); III. *Pravo na imovinu* (kodifikacije; svojina i druga stvarna prava; svojina i nasleđe; restitucija i privatizacija; porezi i poreska politika; ugovor i odgovornost za štetu; privredna društva; međunarodni privredni ugovori, arbitraža; osiguranje; banke i bankarski poslovi; radni odnosi); IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu* (industrijska svojina, autorsko pravo); V. *Pravo na pravdu* (sud u koneksitetu pravde – sudska praksa, procedura, izvršenje; međunarodni odnosi i pravda – međunarodno pravo – elementi inostranosti; pravo Evropske Unije); VI. *Pravo na pravnu državu* (pravna država – teorijska i praktična iskustva).

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan pod istim naslovom u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 2014. godine.

*Poštovani dostojanstvenici Škole Universitas iuris naturalis Copaonici,
Vi, koji na ovom dostojanstvenom vrhu prirode ispisujete 26 godinu
i zakonskog i nadzakonskog prava*

*Onog prava koje je kao uzor pozitivnom pravu nadživelo sve vekove
i evo ga i danas sa nama i u nama*

*U tom vremenskom prostranstvu naša Kopaonička porodica
samo je jedna "slamka među vihorove",
ali slamka koja misli i gradi svoj identitet*

*Uvaženi prijatelji koji dolazite sa različitih meridijana ovoga sveta,
budite sigurni da uživajte naša bratska osećanja,
profesionalno srodstvo i dužno poštovanjeasocijacija i integracija*

Dame i Gospodo

Univerzitet pravde

Dozvolite mi, da vam sa osećanjem vere u demokratsku jednakost, slobodu i dostojanstvo kao skup ljudskih vrlina, uputim reči radosnice, što smo i ove Dvadeset šeste godine okupljeni u ovoj matici znanja i savesti, u ovom Univerzitetu pravde.

Dimenzija ljudskosti

Dosadašnji rezultati Škole u pogledu naučnog doprinosa i snažne publicističke aktivnosti, stoje kao jemstvo da će nam i ova godina doneti još jednu dimenziju ljudskosti i na taj način obogatiti naš Heksagon prirodnih prava koji obuhvata pravo na život, pravo na slobodu, pravo na imovinu, pravo na intelektualnu tvorevinu, pravo na prav-

du i pravo na pravnu državu. Ta dimenzija imenuje se jednom reči: *dostojanstvo*.

Na taj način činimo jedan krug u dualitetu prirodnog i pozitivnog prava u pogledu opštih tema koje su poslednjih godina predsedavale našim decembarskim danima. Podsetimo se, to su: pravo i sloboda, pravo i vreme, pravo i prostor, pravo i odgovornost, pravo i moral, i evo nas ove godine sa dostojanstvom koje u izvesnom smislu povezuje glavnu misao svih dosadašnjih opštih tema.

Tri reči

Dakle, posle ovih nekoliko uvodnih napomena, da otpočnemo sa ovogodišnjim predsedavajućim rečima:

Prva reč: sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima (prepoznajete prvu odredbu Univerzalne deklaracije o pravima čoveka iz 1948. godine).

Druga, a može biti i prva reč: čovek je rođen slobodan, a svuda je u okovima (prepoznajete Žan Žak Ruso).

Treća, a može biti i prva: čovek je mera svih stvari (prepoznajete, Protogora).

Dodajemo: a prirodno pravo je mera svih prava.

Sa ovim rečima, otvaram 26. plenarno zasedanje Kopaoničke škole prirodnog prava.

Redosled izlaganja

Da bi već na početku znali kojim pravcima ćemo se kretati, evo kratkog redosleda izlaganja koje će obuhvatiti tri veće celine: najpre, opšta pitanja o dostojanstvu, njegovoj primeni i neprimeni; determinante koje određuju sudbinu dostojanstva u određenom društvenom sistemu; istorijski razvoj filozofskog i pravno-normativnog aspekta. Drugi deo je posvećen međunarodnim konvencijama, a treći deo je posvećen definisanju ustanove dostojanstva i činionicima koji određuju njegovu proklamaciju, zaštitu i ostvarenje.

Skup ljudskih vrlina

Dostojanstvo kao apsolutna svrha ljudskosti, pretpostavka je svake racionalne slobode i jednakosti ljudi bez obzira na njihove razlike po rođenju ili bilo kom legitimnom ubeđenju.

Dostojanstvo podrazumeva sveopštu tolerantnost kao izraz najvišeg stepena individualnog i opšteg razuma ugrađenog u moralnu, pravnu, ekonomsku, socijalnu i svaku drugu konstituciju organizovane društvenosti.

Dostojanstvo iznad svega donosi kulturu mira kao osnovnu vrednost održanja i opstanka jedne društvene zajednice, što je istovremeno i slika njenog ukupnog identiteta i integriteta.

I po tome: dostojanstvo je sveobuhvatna ustanova ljudskih vrлина.

Blagovest i blagodat

Sloboda i dostojanstvo čine jedinstvenu celinu ljudskosti. Nema dostojanstva bez slobode, kao što nema slobode bez dostojanstva. Čovek koji je sputan okovima nasilja bilo koje vrste, istovremeno gubi i slobodu i dostojanstvo.

Svaka diktatura suspenzija je dostojanstva i slobode. Obe kada su zarobljene ili ponižene nalaze otvoreni azil u ostvarenom racionalnom prirodnom pravu. Jer, samo je to pravo u stanju da nam rukopoloži ne samo blagovest već i blagodat demokratske kulture u kojoj dostojanstvo pronalazi svoj zavičaj.

Uspone i padovi

Sloboda i dostojanstvo doživljavaju uspone i padove zavisno od vrste i karaktera konkretne društvene konstitucije. Sloboda je reč neprestana, pokretačka i stvaralačka, ali i reč nadanja i razočarenja. Ko ne ume da sluša pesmu o slobodi i dostojanstvu – slušaće oluju nepravde, pustinju antiprava, zločin jačeg.

I zato, poznati pesnički iskaz (Branko Miljković), da li će sloboda umeti da peva kao što su sužnji pevali o njoj, proširimo i na dostojanstvo kao svojstvo slobode – da li će dostojanstvo umeti da peva kao što su dostojnici pevali o njemu.

Neuporediva vrednost izvan prometa

Dostojanstvo nikada ne sme biti predmet trgovine ili neke druge razmene. Ukoliko to u konkretnom slučaju ipak bude, onda dostojanstvo gubi svoja obeležja, a njegov titular postaje nedostojno biće

prirode. Drugim rečima, čovek gubi svoje dostojanstvo ako ga proda ili ako ne poštuje dostojanstvo drugog.

Dakle, dostojanstvo nema cenu, ni pijačnu ni političku. Za Kanta, u carstvu svrha sve ima neku cenu, ono što je uzvišenije od svake cene, ono što ne dopušta nikakav ekvivalent – dostojanstvo je.

Da dostojanstvo nema atribute prometa nalazi se u traktatima i monografskim studijama kao nešto što deluje kao aksiom. U tom pogledu, karakteristačan je dijalog između Ikeda koji je posmatrao dostojanstvo sa gledišta Budizma i Tojnbijsa sa gledišta Hrišćanske filozofije – u dijalogu su potpuno saglasni. Do sada izložena vrednosna stanovišta o dostojanstvu ukazuju na svojstvo dostojanstva da je ono izvan prometa, materijalnog, pijačnog, političkog i svakog drugog vida razmene – *dignitas extra commercium humani iuris*.

Ugroženo dostojanstvo

Pre izlaganja ustanove dostojanstva i ukupnosti njenih dimenzija, potrebno je već ovde u uvodnom delu, zadržati se na konstataciji da savremeni svet, s jedne strane, proklamuje ovu ustanovu u vidu unutrašnjih i međunarodnih normi, a s druge strane, deo tog istog sveta, grubo krši te norme, i to do te mere da ugrožava dostojanstvo života i prirode, tačnije dovodi u pitanje sveopšti opstanak.

Svedoci smo sledećih pojava: upotreba raznih sredstava akumulirane energije, posebno nuklearne, u cilju masovnog uništenja ljudi i prirode; svakodnevna primena nasilja na različitim meridijanima ovoga sveta; ratovi, genocidi i ubijanja, kao da su postali neminovnost i to onih državnih ili drugih asocijacija koja se diče ukrasnim fasadama demokratske kulture i slobode; svojinske nepravde idu do te da ogroman broj ljudi hronično pati od bolesti gladi; organizovani ili neorganizovani terorizam ugrožava opštu i individualnu sigurnost; razne vrste diskriminacija ljudi po rođenju ili ubeđenju stvaraju kod ljudi osećaj pripadnika nižeg reda, sve do “savremenog ropstva”; opšti pravni poredak u mnogim slučajevima ne predstavlja čak ni *minimum morala*; ugrožavanje životne sredine preti ekološkom katastrofom. Dalje nećemo nabrajati srodne i slične pojave, jer ovu listu ne zatvara *numerus clausus*, već je, nažalost, ona otvorena i za druge pojave savremenog sveta.

Ovakve pojave donose kataklizmu dostojanstva života, koja prirodne čovekove vrline pretvara u neprirodnu antiumnost uništenja života kao dela sveopšte prirode. Svetom je zavladao velika *poremećenost*, tačnije, oblak poremećenosti koji se nadvio nad našim životom, pretil uništenjem prirodnih svojstava našeg subjektiviteta, a samim tim i negacijom ljudskog dostojanstva. Zbog svega ovoga, savremeni svet svakim danom sve je više zahvaćen kobnom sumnjom, da naružana nepravda, sila i ucena – može sve, a dostojanstvo kao najveća ljudska vrednost – ne može ništa.

Organizovana umnost čovečanstva

Razume se, posle izrečenih konstatacija, pitanje je: kako pronaći zdravu ćeliju u narušenom zdravlju globalnog socijaliteta; ili, gde su putevi renesanse svih onih vrлина koje čine dostojanstvo čoveka i njegov habitus u prirodnom okruženju; ili još i ovo: koja društvena snaga može da proklamovano, ali istovremeno i uniženo dostojanstvo, postavi na prededavajuće mesto kulture razuma.

Postavljena pitanja čekaju jedan odgovor: pred raskrscima dobra i zla, pred odlukom kulture mira ili nekulture rata i nasilja, pred izborom dostojanstva ili nečovještva – samo nas organizovana umnost savremenog sveta, umnost koja jedino ima prirodni mandat, može izvesti i dovesti do epiteta opšteg mira kao preduslova očuvanja spomenika prošlosti i razvoja humane i dostojanstvene budućnosti.

Kada umni deo čovečanstva savlada pakao razdora i nesloge i kada nas oslobodi svih agresija na naše prirodno pravo na život, slobodu i svih vrлина koje čine ustanovu dostojanstva, jutro novog dana doneće nam pravedniji univerzum prirodne i socijalne pravde krunicane dostojanstvom kao apriornom svrhom našeg bitisanja. A dotle, do tog jutra, do tog kulturnog čina, neka jačaju sve miroljubive integracije i asocijacije, naše i međunarodne, neka jača naša matica savesti, kultura razuma i vrлина pravde, svuda i na svakom mestu.

Ta društvena snaga koju ovde imenujemo kao *organizovana umnost čovečanstva*, u prošlosti, još od prvih izvora organizovane društvenosti, nebrojeno puta je oslobađala svet od okova antiumnosti koji su prirodnu slobodu i jednakost svih ljudi u dostojanstvu i pravima svodili upravo na njihovu suprotnost, a čije su forme ispoljavanja bile različite s obzirom na različitost određenih prostora i vremena.

Takva umnost, uvek kao izraz određenih društvenih determinanti, oslobađala je čovečanstvo od različitih stega tirjanstva, nepravdi, masovnih zločina i svih drugih antiljudskih postupaka. Pomenimo samo neke: robovlasništvo, srednjovekovna inkvizicija, nečovečne personalne egzekucije, lomače, gilotine, konclogore smrti, i tako redom sve do Hirošime antiumnosti.

Kada je organizovana umnost čovečanstva uspela da nas u prošlosti oslobodi svih pomenutih stranputica života, bez sumnje, sledi zaključak: ona jedino može i mora da poremećeni savremeni svet vrati u tokove njegovog kulturnog identiteta i integriteta. Tim "svršenim faktom" otvaraju se vrata primeni aksioma koji glasi: sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i treba jedni prema drugima da postupaju u duhu bratstva.

Društvene determinante

Priroda dostojanstva, njeno mesto u mozaiku društvenih zbivanja kao i ostvareni stepen zaštite u mnoštvu pravnih i moralnih imperativa, nalaze se u rukama svih onih činilaca koji tvore istorijsku sliku odgovarajućeg društvenog poretka.

Među njima nalaze se i sledeći činioci: stanje svesti i savesti u pogledu pravde i pravičnosti kao konkretizovane pravde; tolerancija kao sposobnost i znak duhovnog punoletstva i visokog stepena razuma, kao ustanova demokratske kulture zasnovane na sveopštoj harmoniji u razlikama po rođenju ili bilo kom legitimnom ubeđenju (međukulturna tolerancija, politička, klasna, rasna i verska tolerancija, nacionalna, jezička, materijalna, svojinska i ugovorna, tolerancija u svim oblicima poštovanja dostojanstva čoveka i njegovih neprikošnovanih prava); opšte stanje razvoja nauke kao saznavno-iskustvene discipline, religije kao nadiskustvenog učenja o najvišem biću i filozofije kao racionalnog sistema umnosti pogleda na svet i pitanja odnosa između mišljenja i bića, duha i materije; stanje moralne zasnovanosti, etičke kulture, tradicije i ustaljenih pravila ponašanja; ekonomska konstitucija u smislu izbora ekonomskog modela administrativne ili tržišne ekonomije i tržišnog poretka sa svim pojavnim oblicima takvog ustrojstva, a posebno svojine kao centralne ustanove društve-

nog i pravnog poretka; stanje političke zrelosti i prosvećenosti u smislu poštovanja i razvoja demokratskih institucija u sistemu vladavine prava i pravne države, a posebno principa trodelne podele vlasti i nezavisnosti suda i sudijske funkcije; pravna, ekonomska i socijalna sigurnost na osnovu koje se formira pravna i moralna svest i poverenje u zajedničke norme ponašanja; stanje opšte obrazovanosti, umetnosti i intelektualne kulture uopšte, a posebno u vidu kreacije intelektualnih tvorevina u oblasti autorskog i pronalazačkog prava; socijalna kohezija u smislu systemske i socijalne integracije; zaštita životne sredine i stanje ekološke etike, tačnije, ekološke filozofije; zaštita zdravlja kao uslova života i kao prirodnog prava svakog čoveka na onu vrstu zaštitu koja odgovara njegovim potrebama; radne navike i radna etika u smislu poštovanja radnopravne i socijalne pravde; stanje porodice i porodične strukture kao osnovne ćelije društva; kultura mira kao osnovna odrednica jedne zajednice koja se suprotstavlja različitim agresijama koje ugrožavaju život na našoj planeti, kao što su: preteća opasnost od nuklearnog i drugog oružja za masovno uništavanje ljudi, genocid, organizovani terorizam; stanje javnog mnjenja posebno na području medijske, naučne i stručne opservacije; stupanj tehničko-tehnološke obrazovanosti; stupanj ostvarenih prirodnih prava i principa jednakog postupanja sa jednakim stvarima.

Kao što se vidi, ako skup pomenutih determinanti čini kulturni identitet jedne zajednice od koga zavisi ostvarenje ili podnošljivo neostvarenje ili nepodnošljivo neostvarenje proklamovanih ljudskih prava – onda proizilazi zaključak da u svetskim okvirima ovo vitalno pitanje međunarodne zajednice ne može biti rešeno u bliskoj budućnosti i taj proces se prostire na neodređeno vreme.

Na tom putu, samo organizovana umnost čovečanstva može otvoriti vrata humanoj budućnosti, a to znači potpunom ostvarenju ljudskih prava proklamovanih i kodifikovanih u čitavom mozaiku međunarodnih konvencija, povelja, deklaracija i drugim dokumentima, kao izrazu zajedničke savesti i pravde kao stožerne vrline.

Periodi vladavine

Polazeći od ukupnog dejstva pomenutih činilaca u jednom društvenom poretku, u najvećoj meri se i prepoznaju periodi vladavine, kao što su: robovlasništvo, feudalizam, razne vrste diktature, de-

mokratija (stvarna i formalna), autokratija, totalitarizam, razni oblici državne vlasti (jedinstvo vlasti i podela vlasti), centralizacija i decentralizacija, oblici političkog režima, oblici državnog uređenja, oblici vladavine (monarhija, republika), i mnoge druge metamorfoze pomenutih poredaka. Sve se to u izvesnoj, a često i u najvećoj meri, odražava na ustanovu dostojanstva, širinu polja njene zaštite a naročito na stvarnu ili simulovanu primenu u određenom društvenom poretku.

Međutim, ustanova dostojanstva nije predmet samo pravno-normativnog uređenja, već je istovremeno i predmet filozofskog, a kasnije i naučnog pogleda, tako da se ova dva puta ili susreću, ili potpuno razilaze, zavisno od karaktera i dejstva pomenutih determinanti koje određuju karakter konkretnog društvenog poretka, ili su ponekad samo njegove konsekvence. Neka nam u tom pogledu, za primer bude antički robovlasnički poredak i to, pre svega, rimsko pravo u normativnom smislu, kao i grčka antička misao naročito ispoljena kod sofista i Stoičke škole koja je u svojim učenjima posebno naglašavala duhovnost, umnost i moralnost poretka.

Istorijski razvitak

Robovlasnički poredak, već po svojoj izvornoj i egzistencijalnoj strukturi, nije mogao prihvatiti opštu jednakost ljudi, njihovu slobodu i dostojanstvo kao zbirni pojam ljudskosti. Tako, ako se antički robovlasnički poredak posmatra kroz viševjekovnu realnost rimskog prava, zaključak je sledeći: jedno od osnovnih obeležja tog poretka jeste podela ljudi na slobodne i robove.

Sa određenim modifikacijama, to je važilo kroz celu istoriju rimskog prava, počev od prvobitnih izvora (staro *ius civile*, Zakon XII tablica), pa preko perioda republike, i principata, sve do dominata i kraja rimske robovlasničke države. I pored razlika u položaju robova, koji se, u viševjekovnom bitisanju rimskog prava, uglavnom poboljšavao, ostaje konstatacija da je ropstvo bilo temelj ove civilizacije.

Ta drastična podela, naročito se ogledala u priznavanju subjektiviteta u vidu pravne i poslovne sposobnosti, gde je važilo pravilo da subjektivitet imaju samo ona lica koja kumulativno poseduju tri statusa: status *libertatis*, *civitatis* i *familiae*; drugim rečima, nosilac prava i obaveza može biti samo ono lice koje ima položaj slobodnog čoveka (*libertatis*) što znači da nije rob (*res*, stvar), da je rimski građanin (*ci-*

ves romani), i najzad da ima određeni položaj u svojoj porodici, gde se tražilo da je pater familias (sui iuris) koji stoji na čelu ostalih članova porodice (alieni iuris). Promena navedenih statusa nazivala se *capitis deminutio* koja je mogla biti maxima (gubitak slobode), medija (gubitak svojstva rimskog građanina) i minima (promena položaja u porodici).

Biforkacija

Međutim, ovde je potrebno primetiti dvojstvo u tretmanu dostojanstva s obzirom na podelu ljudi na slobodne i robove: pravno-normativno uređenje i literarni iskazi u svetu filozofskih razmišljanja. U tom smislu, kada je reč o antičkoj i rimskoj filozofiji književnosti, dovoljno je pomenuti dva filozofa, znamenita pisca toga doba: Seneka Lucije Anej i Marko Tulije Ciceron. Seneka u svojim raspravama rukotvorenim u formi pisama ističe da je sve nas Priroda stvorila, da smo po krvi srodnici i da prema tome činimo celinu jednog velikog tela. Polazeći od ove Stoičke teze, Seneka se protivi ropstvu i to sa najviših moralnih pogleda. Ovakav stav, bez sumnje, predstavlja krupan korak ka ustrojstvu opšteg dostojanstva ljudi, bez obzira na njihove statusne prilike koje su očigledno nepravedne u robovlasničkom poretku. Ciceron takođe u svojim delima zastupa stoičko gledište da je moralna vrlina uslov blaženstva i da ono u nama budi "čudesnu ljubav prema mudrosti".

Helenska filozofska misao

Helenska filozofska misao izražena, pre svega, kroz učenje sofista i Stoičke škole koja je etiku stavljala u prvi plan stožernih vrлина, zaslužna je što su se još u vekovima pre naše ere, javili prvi filozofi kosmopolitskih pogleda u ličnostima Hipija iz Elide, Antifonta i Alkidamanta i drugih sofista.

Hipija iz Elide postavio je izvesne kriterijume za razlikovanje pozitivnog prava od prirodnog. Pri tome, on je isticao univerzalnost i kosmopolitizam prirodnog prava: "Ja sve nas smatram saplemenicima, srodnicima i sugrađanima po prirodi, ali ne i po ljudskom zakonu. Jer jednako je s jednakim po prirodi srodno. Zakon je, međutim, tiranin ljudi i on često vrši nasilja koja su protivna prirodi". Zbog ova-

kvog stava o prirodnom pravu Hipija će, mnogo kasnije biti nazvan – antički Hugo Grocijus.

Platon i Aristotel, iako su se mirili sa postojećim stanjem stvari, ostavili su, naročito Aristotel, osnovne oznake komutativne i distributivne pravde, dakle, jednako postupanje sa jednakim stvarima i uzimanje u obzir zasluge u smislu distributivne pravde.

Novovekovna filozofija o dostojanstvu

U opštoj literaturi o dostojanstvu, ističe se da je novovekovnu misao o dostojanstvu formulisao renesansni filozof i pesnik Piko dela Mirandola (1463–1494) u svom *Govoru o dostojanstvu čovekovom* (Oratio de hominis dignitate) koji je, iako neobjavljen za života autora, bio publikovan na više jezika, a takođe i na našem jeziku.

Njegovo delo je prožeto religijskim osećanjem, ali je ono neka vrsta granice prema robovlasničkom poimanju podele ljudi na slobodne i robove. Po rečima ovoga pisca kada je Bog stvorio na zemlji Adama, podario mu je razum i volju da sazna svet i da u njemu vrši izbor.

Kada je reč o razvoju novovekovne filozofije ljudskog dostojanstva, razume se, da je tu nezaobilazno delo Imanuela Kanta ali od bitnog značaja je istaći i interpretaciju pojma dostojanstva u kontekstu filozofskog pravca opšteg racionalizma po kome je *razum* jedini izvor saznanja i istine, što se odražava i na pojam dostojanstva koji se objašnjava putem razuma kao racionalnog sredstva ljudske ličnosti.

Nadalje, po jednom filozofskom mišljenju osnov dostojanstva nalazi se u ljudskoj *misli*, jer čovek je od strane prirode obdaren svojstvom da misli i da na osnovu toga određuje i svoj dignitet. Tako, prema ovom mišljenju (Blez Paskal), naše dostojanstvo sastoji se u misli. Time treba da se ponosimo, a ne prostorom i trajanjem, koje nismo kadri da ispunimo. Trudimo se, dakle, da pravilno mislimo: u tome leži načelo morala. Ne treba od prostora da tražimo svoje dostojanstvo, već od pravilnosti naše misli. Nećemo imati preimućstvo ako pritežavamo zemlje: prostorom vasiona nas sve obuhvata i guta kao jednu tačku; mišlju, mi obuhvatamo nju.

Međunarodne konvencije

Ustanova dostojanstva, pored istorijske dimenzije i razvoja filozofskog pogleda, naročito posle Drugog svetskog rata dobila je snaž-

no legislativno uređenje u kontekstu kodifikacija ljudskih prava u čitavom mozaiku međunarodnih izvora u vidu deklaracija, konvencija, rezolucija, povelja, završnih dokumenata i drugih srodnih i sličnih opštih pravila međunarodnog prava. Danas je to nepregledni proces, neka vrsta kosmičke vere u proklamovana ljudska prava, ali u mnogo čemu tu nailazimo na veliku disproporciju između proklamovanog i ostvarenog.

Najvažniji dokumenti

Na prvom mestu, razume se, pored Povelje Ujedinjenih nacija, dolazi Univerzalna deklaracija o pravima čoveka iz 1948. godine, koja je, pored građanskih i političkih prava, proklamovala i ekonomska, socijalna i kulturna prava. Odatle su proizašli i brojni međunarodni dokumenti kao što su: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine sa Opcionim protokolima iz 1966. i 1989. godine; Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine sa dopunskim protokolima; Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni ili postupaka iz 1984. god.; Evropska konvencija o sprečavanju mučenja i nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka iz 1987. godine; *konvencije o ropstvu*: Konvencija o ropstvu iz 1926. godine; Protokol o izmenama i dopunama Konvencije o ropstvu iz 1953.; dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i prakse sličnih ropstvu, sa završnim aktom iz 1956. godine; Međunarodni sporazum za uspešnu zaštitu od kriminalne trgovine poznate pod imenom *trgovina belim robljem* iz 1904. godine; Međunarodna konvencija o suzbijanju trgovine belim robljem iz 1910. godine; Međunarodna konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom iz 1921. godine; Konvencija za suzbijanje i ukidanje trgovine licima i eksploatacije prostituisanja drugih iz 1950. godine.

Za evropsko područje posebno treba istaći Povelju o osnovnim pravima Evropske unije koju su usvojili Evropski parlament, Savet i Komisija iz 2000. godine. Ova Povelja sva ljudska prava grupiše u šest skupina: dostojanstvo, sloboda, jednakost, solidarnost, pravo građanstva i pravda. Dakle, na prvom mestu je dostojanstvo, koje je prema Povelji, nepovredivo i ono se mora poštovati i braniti. U sledstvu dostojanstva je pravo na život, integritet ličnosti, zabrana kloniranja i niz drugih prava dostojanstva.

Relevantne oblasti

Ogroman broj međunarodnih izvora koji se odnose na ljudska prava i dostojanstvo ličnosti obuhvata različite oblasti organizovanog društvenog života, među kojima su sledeće oblasti: zabrana ropstva, prinudnog rada, trgovina belim robljem; zabrana svih vrsta diskriminacija posebno zabrana nehumanih i ponižavajućih kazni i postupaka, naročito kod lišenja slobode; zaštita dostojanstva sa gledišta primenjene biologije i medicine; zaštita zdravlja kao uslova života; zaštita životne sredine i svetske kulturne baštine; zaštita dece i materinstva; zaštita nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina; zaštita ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava posebno radnog prava; pravo na obrazovanje; oblast sporta naročito zabrana dopingovanja i raznih vrsta nasilja na sportskim priredbama; zaštita industrijske svojine i autorskih prava; zaštita dostojanstva u oblasti međunarodnih sukoba, a naročito tretman ratnih zarobljenika; zaštita od nuklearnih aktivnosti i nuklearnog naoružanja; suzbijanje terorizma.

Ustav Srbije

Odredbe o dostojanstvu, u Ustavu Republike Srbije (2006), zauzimaju značajno mesto i nalaze se među osnovnim načelima, kao i u delu koji je posvećen ljudskim pravima i slobodama. Tako, kada je reč o osnovnim načelima, posebno treba istaći načelo svrhe ustavnih jemstava, prema kome, jemstva neotuđivih ljudskih i manjinskih prava služe očuvanju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca u pravednom, otvrenom i demokratskom društvu, zasnovano na načelu vladavine prava (čl. 19).

Kao što se vidi, dostojanstvo je ovde predviđeno kao središnja ustanova u tom smislu da sve odredbe koje se odnose na neotuđiva ljudska prava imaju za svrhu da očuvaju ljudsko dostojanstvo. Istom odredbom, dostojanstvo je proklamovano za sve pojedince, što znači da ono za sobom povlači i zabranu svake diskriminacije: neposredne ili posredne, po bilo kom osnovu, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenje, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta (čl. 21).

S druge strane, ljudsko dostojanstvo se ovde neraskidivo povezuje sa ostvarenjem pune slobode i jednakosti, i to one, koja je ka-

rakteristična za pravedno i demokratsko društvo zasnovano na načelu vladavine prava. Iz ovoga proizilazi da je ustanova dostojanstva predviđena kao atribut onih društvenih činilaca koji tvore poredak demokratske kulture, dakle, stvarne a ne simulovane, jer je reč o vladavini pravednog prava.

Nastavljajući izlaganja o ustavnom uređenju dostojanstva kao neotuđivog ljudskog prava, posebno se ističu one ustavne odredbe kojima se detaljnije regulišu ljudska prava i slobode. Tu na prvom mestu dolazi odredba koja nosi naslov *Dostojanstvo i slobodan razvoj ličnosti*, gde se dostojanstvo proklamuje značajnim rečima: Ljudsko dostojanstvo je neprikosnoveno i svi su dužni da ga poštuju i štite. Svako ima pravo na slobodan razvoj ličnosti, ako time ne krši prava drugih zajemčena Ustavom (čl. 23).

Kao što se vidi ovom odredbom dostojanstvo je prvo proklamovano kao neprikosnoveno pravo, a zatim sledi njegova zaštita i poštovanje od svih lica, bez obzira na njihova prirodna ili pravna svojstva.

Kada je u pitanju slobodan razvoj ličnosti, treba primetiti da se tu, s jedne strane, jemči slobodan razvoj ličnosti bez ikakve diskriminacije, ali, s druge strane, zaštićena su ista takva prava drugih koja takođe ne smeju biti povređena.

Posle proklamacije dostojanstva i slobodnog razvoja ličnosti, odredbe o ljudskim pravima dalje konkretizuju ova prava čineći na taj način bogat zbir tih prava, uglavnom reprodukovanih iz međunarodnih dokumenata, o kojima je detaljno već bilo reči.

Preglednosti radi, navodimo odgovarajuće ustavne odredbe kojima se regulišu ta prava. Tu su, pre svega, ona prava koja su neposredno vezana za život i njegovu bezbednost: pravo na život, nepovredivost psihičkog i fizičkog integriteta; zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i prinudnog rada; pravo na slobodu i bezbednost; postupanje s licem lišenim slobode; pritvor i trajanje pritvora; pravo na pravično suđenje; posebna prava okrivljenog; pravna sigurnost u kaznenom pravu; pravo na rehabilitaciju i naknadu štete. Posle toga, slede ustavne odredbe koje se odnose na zaštitu ličnosti i privatnosti: pravo na pravnu ličnost; pravo na državljanstvo; sloboda kretanja; nepovredivost stana; tajnost pisama i drugih sredstava opštenja; zaštita podataka o ličnosti; sloboda misli, savesti i veroispovesti. Zatim dolaze ustavne odredbe posvećene raznim vrstama sloboda misli i veroispovesti, crkve i verske zajednice; prigovor savesti; sloboda mišljenja i izražavanja; sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti; zabrana iza-

zivanja rasne, nacionalne i verske mržnje; sloboda medija; pravo na obaveštenost; sloboda okupljanja i udruživanja. Zatim slede odredbe koje se odnose na imovinu i pravo na rad: pravo na imovinu; pravo nasleđivanja; pravo na rad; pravo na štrajk. Posle toga dolaze odredbe iz oblasti porodičnih odnosa, zdravstvene i socijalne zaštite: sloboda odlučivanja o rađanju; prava deteta; prava i dužnosti roditelja; posebna zaštita porodice, majke, samohranog roditelja i deteta; pravo na pravnu pomoć; zdravstvena i socijalna zaštita i penzijsko osiguranje. Najzad, slede odredbe o pravu na obrazovanje; autonomija univerziteta; sloboda naučnog i umetničkog stvaranja; zdrava životna sredina.

Kao što se vidi, pomenute ustavne odredbe uglavnom preuzimaju brojna ljudska prava iz odgovarajućih međunarodnih izvora, čime se nacionalno zakonodavstvo u ovoj oblasti nalazi u opštem integritetu ljudskih prava i dostojanstva ličnosti.

Iz ovoga proizilazi da je ljudsko dostojanstvo istovremeno regulisano, kako na međunarodnom planu, tako i u nacionalnim pravnim sistemima putem ustavnih i drugih odredbi odgovarajućeg zakonodavstva.

Definicija dostojanstva

Posle dosadašnjih izlaganja, a naročito posle uvida prirodnog i pozitivnog prava u filozofskom opusu i normativnom spisu, na redu je pokušaj bližeg određenja ustanove dostojanstva, njene sadržine i zaštite putem pravnih i moralnih imperativa.

Stojeći pred teškoćama jedne opštije i potpunije definicije dostojanstva, i sa osećanjem naučne odgovornosti, ovde se iznosi jedna moguća skica pojma dostojanstva koja se izražava sledećom sintezom:

Dostojanstvo je neprikosnovena i neotuđiva sveobuhvatna ustanova ljudskih vrlina ustaljenih u jednom organizovanom socijabilitetu, i kao apsolutna svrha ljudskosti, zaštićena je pravnim i moralnim imperativima prirodnog i pozitivnog prava.

Iz ove definicije proizilaze sledeća svojstva: 1. dostojanstvo ima univerzalnu vrednost; 2. dostojanstvo je neprikosnovena i neotuđiva ustanova; 3. dostojanstvo je sveobuhvatna ustanova ljudskih vrlina; 4. dostojanstvo je zaštićeno pravnim i moralnim imperativima; 5. dostojanstvo je istovremeno ustanova prirodnog i pozitivnog prava.

Da bi ovako definisana ustanova dostojanstva bila u stanju da oživotvori pomenuta svojstva, potrebno je da se u određenoj zajednici ispune sledeće pretpostavke: vladavina slobode, pravde, morala, tolerantnosti, pravne sigurnosti, i najzad, kultura mira kao zajednički preduslov pomenutih pretpostavki.

Univerzalna vrednost

Pošto dostojanstvo zauzima vidno mesto na području ljudskih prava koja su, bez sumnje, univerzalnog karaktera, već samim tim dostojanstvo ima univerzalnu vrednost. Opšta deklaracija o pravima čoveka (1948) taj fakt izražava značajnim rečima: sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Pravo na dostojanstvo je dakle, sveljudsko, bez obzira na razlike po rođenju ili bilo kom legitimnom ubeđenju, pošto su svi ljudi pred prirodom jednaki, kako u dolasku tako i u odlasku. Stoga, prirodno pravo sa dostojanstvom čoveka nije isključivo ni nacionalno ni klasno, već je nadpozitivno, primarno i orginerno.

Neprikosnovena i neotuđiva ustanova

Dostsojanstvo za razliku od drugih vrednosti, ne može biti predmet prometa, tačnije, dostojanstvo nema ekvivalent. Kada bi se "prodalo" ili žrtvovalo radi dobijanja nekog statusa ili neke druge pogodnosti, dostojanstvo se gasi na strani njegovog titulara.

Skup ljudskih vrlina

Suštinu i sadržinu dostojanstva čine ljudske vrline, koje svaka za sebe ima svoj identitet, ali kada su okupljene u smislu celine, onda one čine integritet ustanove dostojanstva. Filozofsko pitanje je: koje vrline ulaze u pojam dostojanstva. Odgovor na ovo pitanje donosi veoma različita shvatanja i nabranjanja pojedinih vrlina. Dodatna teškoća je još u tome što različiti društveni sistemi u prostornoj i vremenskoj dimenziji donose i različita shvatanja o tome, da li se jedna pojava, činjenje ili nečinjenje, akt ili fakt, može kvalifikovati kao Dobar (vrlina) ili kao loš (prezir). Posle te kvalifikacije sledi i pitanje: koji stepen usvojene vrline je dovoljan da tvori dostojanstvo, što je od značaja za

pitanje zaštite dostojanstva i dužnosti poštovanja njegove neprikosnovenosti.

U svakom slučaju, vrlina kao pozitivno etičko svojstvo čoveka, bila je u prošlosti sve do danas, predmet različitih filozofskih pogleda, tako da su se formirale kraće ili duže liste nabranjanja pojedinih vrlina. Za Sokrata, u vrline spadaju, pre svega znanje, a zatim, pravednost, hrabrost, pobožnost. Platon ističe četiri osnovne vrline: razboritost, hrabrost, umerenost i pravednost, vezujući ih za "delove duše" čoveka u njegovom psihičkom životu, a kada je reč o društvu, onda vrline proizilaze iz strukture konkretnog društvenog poretka. Aristotel je označio čak četrnaest vrlina: hrabrost, umerenost, darežljivost, plemenitost, ponos, čast, blagost, ugodljivost, pravost, ophodljivost, stidljivost, negodovanje, pravičnost, prijateljstvo.

Međutim, Aristotelov doprinos teoriji vrlina je višestruk: nije reč samo o nabranjanju vrlina, već i o njihovom uopštavanju i podele, tako da Aristotel sve vrline deli na *dijanoetičke* vrline i *etičke* vrline. Dijanoetičke se stiču proučavanjem, učenjem i revnosnim vežbanjem (dakle, intelektualnim radom), dok ova druga kategorija vrlina proizilazi iz uobičajenih navika i odgovarajućih društvenih standarda.

Pored podele vrlina na dijanoetičke i etičke, Aristotelov doprinos se ogleda i u samom definisanju etičkih vrlina, a ponajviše u tome, što je, primenjujući *princip sredine* (prosečnosti) došao do relevantnih vrlina koje ulaze u polje dostojanstva, npr. *umerenost* je sredina između neosetljivosti i razuzdanosti, *hrabrost* je sredina između plašljivosti i neustrašivosti, *ponos* je sredina između poniznosti i oholosti.

Ovaj princip sredine, koji podrazumeva jednaku udaljenost od dve krajnosti, Aristotel je ugradio i u sam pojam vrline, uz elemente slobodne volje i razmišljanja o izboru sredine između dve krajnosti.

Kada je reč o pojmu vrline, Aristotel je određuje na sledeći način: Vrlina je *odabiračka* naklonost volje, koja se drži sredine podesne za sopstvenu prirodu, a *određene razmišljanjem*, i to onako kako bi je odredio razuman čovek. A sredina je držanje između dveju mana, jedne koja je preteranost i druge koja je nedostatak. Drugim rečima, vrlina je sredina između dve suprotne osobine volje, od kojih jedna prevršuje srednju i pravu meru, a druga je ne dostiže.

Iz svega do sada rečenog, može se zaključiti da dostojanstvo čine ljudske vrline koje ispunjavaju zahtev sredine između dve krajnosti prema formuli *ni suviše ni premalo*. Tako npr., vrlina darežljivosti

podrazumeva sredinu između sebičnog samoljublja i raskalašnog raspništva; vrlina plemenitosti podrazumeva sredinu između tesnogrudosti i pokondirenosti; vrlina pravičnosti podrazumeva sredinu između stvaranja nepravičnosti i trpljeja nepravičnosti. Pronalaženje te sredine prepušteno je izboru autonomne volje koji se procenjuje prema standardu pažnje razumnog i pažljivog čoveka, uzimajući u obzir odgovarajuće determinante konkretnog društvenog poretka.

Pravna i moralna sankcija

S obzirom da se ustanova dostojanstva sastoji od brojnih vrlina, pravnim i moralnim poretkom često se i samostalno zaštićuju samo pojedine vrline, dok se skup zaštićenih vrlina u vidu dostojanstva štiti kako ustavnim, tako i konkretnim zakonskim odredbama.

Tako, brojna prava ličnosti, kao što su pravo na život, zdravlje i telesni i psihički integritet, pravo na slobodu, čast i ugled, lični identitet, privatnost i druga srodna i slična prava ličnosti – uživaju pojedinačnu pravnu zaštitu u različitim granama prava zavisno od prirode povređenog dobra. Međutim, sva ova prava kao i mnoga druga ljudska prava i vrline, ulaze u opšti pojam dostojanstva koji uživa ne samo nacionalnu, već i međunarodno-pravnu zaštitu.

Pored pravne zaštite, često i istovremeno sa njom, dostojanstvo je zaštićeno i moralnom sankcijom. Ona se ogleda u osećanju griže savesti i/ili u preziru javnog mnjenja zbog učinjene povrede nekog sastavnog dela dostojanstva ili dostojanstva u celini.

Na taj način, pomenute sankcije “presuđuju” i uvek stoje između onoga što se zove: moralno dobro i moralno zlo; moralni sjaj i moralna beda; moralno oduševljenje i moralno ogorčenje.

Zajednička ustanova prirodnog i pozitivnog prava

Prirodno pravo je deo opšte kulture – intelektualne, duhovne i materijalne, nadnacionalne i nadklasne, kulture svakog čoveka i svih ljudi zajedno, bez obzira na sve razlike koje postoje u fizičkim i umnim svojstvima ljudi, njihovim asocijacijama i širim zajednicama, sve do državnih subjektiviteta i njihovih saveza. Pravo koje je postavljeno zajedničkom voljom ili samovoljom, kao promenljivo, prostorno ograničeno i nesavršeno, a koje nazivamo pozitivnim pra-

vom, dostiže u svojoj izvornosti i izvršnosti, onaj stepen svoje kulture koji je utvrđen i životno potvrđen kulturnim identitetom prirodnog prava.

U tom dualitetu obitava i dostojanstvo kao izraz ukupnosti ljudskih vrlina u kojoj prirodno pravo služi kao uzor pozitivnom pravu. U stvari, u tom dvojstvu nalazi se i jedan prostorno i vremenski pokretljiv svod ispod koga egzistira pravna i moralna civilizacija. Drugim rečima, dostojanstvo je zajednička ustanova prirodnog i pozitivnog prava, upravo u onoj meri u kojoj je pozitivno pravo svojim normama bliže prirodnom pravu kao savršenom pravu i pravednom po sebi.

Preduslovi

Kao što smo već istakli, pored bitnih subjektivnih elemenata koji se ogledaju u skupu određenih vrlina, dostojanstvo može biti proklamovano i u velikoj meri ostvareno samo ako u određenom društvenom sistemu za to postoje preduslovi iskazani u vidu nekih opštih opredeljenja (dakle, objektivnih elemenata) kao što su: sloboda, pravda, moral, tolerantnost, demokratska kultura, pravna država i pravna sigurnost, kultura mira kao opšti preduslov za ostvarenje svih elemenata dostojanstva, subjektivnih i objektivnih.

Sloboda

Kada je reč o vladavini slobode, pored filozofskog pogleda i njegovog normativnog uređenja u nacionalnim i međunarodnim okvirima, na ovom pitanju ovde ćemo se zadržati samo onoliko koliko je potrebno da bi se sloboda shvatila kao uslov ili pretpostavka dostojanstva. U stvari, dostojanstvo je u organskom koneksitetu sa slobodom. Kao što je sloboda neodvojiva od života, tako je i dostojanstvo neodvojivo od slobode. Kao što nema slobode pod nasiljem tako nema ni slobode bez odgovornosti. To su dve stožerne tačke koje određuje polje slobode u njegovom racionalnom značenju.

Da bi odredili mesto dostojanstva u kontekstu opšte slobode, potrebno je učiniti pokušaj da se sloboda definiše, kako bi na taj način jasnije ukazali na međusobnu povezanost ove dve ustanove.

U tom smislu, čini se, da se sloboda može definisati na sledeći način:

Sloboda je prirodno pravo čoveka da svojim voljnim radnjama vrši izbor sadržine i način svoje delatnosti u različitim područjima individualnog i zajedničkog života, ali tako da, držeći se pravednog zakona i tolerancije kao izraza kulture razuma, ne vređa istu i jednaku slobodu drugih.

Iz ove definicije proizilaze sledeći atributi slobode: 1. sloboda je prirodno pravo čoveka; 2. sloboda je izraz dostojanstva čoveka; 3. sloboda je samosvesno ograničena pravednim zakonima, odgovornošću i sveopštom tolerancijom; 4. sloboda je opšti pojam koji podrazumeva pojedine vrste slobode; 5. sloboda je element demokratske kulture i pravne države; 6. sloboda je na neprestanom putu ostvarenja i neostvarenja.

Dostojanstvo pravde i sudijska misija

Istovremeno sa slobodom, stepen uspostavljene pravde u jednom društvenom poretku simetrično se odražava i na ostvarenje ljudskog dostojanstva. O pravdi, komutativnoj i distributivnoj, bilo je više puta reči, i to je pređena stranica naše Škole.

Ipak, zbog stalno aktuelnog pitanja, ukratko ćemo se zadržati na dostojanstvu pravde i sudijske misije i sudijske nezavisnosti.

O tom vitalnom pitanju, ne samo da je bilo argumentovanih stavova, već je sudijska nezavisnost ušla i u nacionalna zakonodavstva i u međunarodne konvencije, kao i u Deklaraciju Kopaoničke škole prirodnog prava 2002. godine koja je prevedena na šest svetskih jezika, tako da je postala dostupna velikom auditoriju pravničke javnosti. Ali odjek je možda bio veći sa područja tih jezika, nego što je Deklaracija Kopaoničke škole nešto značila za domaću javnost, jer da je bila samo jednom pročitana od strane kompetentnih činilaca i da su njene odredbe ušle u praktičnu primenu, ne bi se dogodila stranputica sudijske nezavisnosti, koja je sada ponovo na ispitu zrelosti i nikako da savlada tu maturu zrelosti.

Kada je reč o dostojanstvu pravde i sudijske misije, treba najpre reći da sudije učestvuju u izricanju pravde. Veće dužnosti od ove nema. Pet antičkih reči – *ići sudiji znači ići pravdi*, stoje kao spomenik i dokaz ove istine.

Posle ovih reči nije teško imenovati još jednu istinu: sudijska nezavisnost i nepristrasnost je neminovna i notorna pretpostavka ustanove sudstva. Pitanje nezavisnosti sudije nije samo pravno pitanje. To je pitanje opšte kulture jedne zajednice.

U tom širem krugu zbivanja prava i pravde na bilo kom stepenu prostorno-vremenske datosti, princip nezavisnosti sudija predstavlja demarkacionu liniju koja deli polje prava od pustinje neprava.

U uslovima nepravne države, gde je legitimitet i legalitet prava ispod dozvoljenog stepena društvene tolerancije, gde vladavinu prava zamenjuje vladavina samovoljnog fakta-vlasti, strasti ili interesa pojedinačnog ili grupnog, gde se eliminiše načelo podele vlasti i ceo život svodi na politički monizam i njegovu strogu hijerarhiju, tu se sudijska nezavisnost svodi na zavisnost od partijske, a ne zakonske, odluke. Takva zavisnost pretvara sudiju u derivat jednosmernog naloga (političkog, nacionalnog, rasnog ili klasnog) i sudija tada objektivno nije u stanju da primeni pravedno pravo. U hipotezi, dakle, nepravne države, pravo doživljava brodolom, a s njim tone i princip nezavisnosti sudije. Ići takvom "pravu" i takvom sudiji, znači ići anti-pravdi.

Cela istorija prava je tu, da nam posvedoči ovu tvrdnju. I ne samo istorija, već i komparativna stvarnost. Naprotiv, kada se demokratski princip organizuje po načelu ustavnosti i zakonitosti, tada se nezavisnost sudije obezbeđuje delovanjem pravne države. To znači, da nezavisnost sudije, kao neminovni atribut njegove funkcije, predstavlja organski deo pravne države.

Legitimitet pravnog poretka

Izrečene konstatacije donose nam zaključak: nezavisnost sudije moguće je ostvariti samo u hipotezi vladavine prava i pravne države. Razume se, država ne stiče svojstvo pravne države, niti sudija stiče nezavisnost, samo na taj način što će se te reči upisati u neki zakon ili ustav. Ona to postaje kada rezultat (ishodište) prava ukazuje na činjenicu da je određeno pravo legitimno u svom nastanku i da je legalno u svojoj primeni.

Širi prostori

Viša kultura zakonitosti ispoljena umnom koncepcijom prirodnog prava, kao i čitava civilizacija prava i pravosuđa, opominje, uka-

zuje i uči nas, da ovde sudijskoj nezavisnosti treba otvoriti šire prostore, jer, pravo je fenomen dobrog i pravičnog, a nije, niti može biti, samozvani fakt nasilne volje jednih u odnosu na druge.

Uzimajući u obzir prirodu sudijske misije, čini se da se može formulisati “Zakon XII tablica sudijske nezavisnosti” koji sam, pod ovim naslovom i na ovom mestu, izložio pre više od deset godina, a koji je bio usvojen na plenarnoj sednici Kopaoničke škole prirodnog prava.

Od svih dvanaest tačaka, ovom prilikom pomenuću samo nekoliko:

- sudija je u izricanju pravde nezavisan od bilo koje vlasti osim vlasti legitimnog zakona;

- sudija je ličnost javnog poverenja;

- sudija kao i drugi građanin, uživa opštu slobodu mišljenja, govora, izražavanja uverenja, profesionalnog udruživanja, okupljanja i kretanja, ali svagda tako da čuva dostojanstvo svog poziva i nepristrasnost i nezavisnost sudstva;

- vršenje sudijske dužnosti ne sme biti predmet nedostojnih uticaja, podsticanja, pritisaka, pretnji ili intervencija, direktnih ili indirektnih, od strane bilo koga i iz bilo kojih razloga;

- svako je dužan da, u granicama prinudnih propisa, javnog poretka i morala, poštuje nezavisnost sudije i da se uzdrži od svakog akta nedostojnog uticaja. Svako lice koje svojim aktom nedostojnog uticaja naruši ili ugrozi nezavisnost sudije, kazniće se po zakonu.

Ovim odredbama slede odredbe koje se odnose na garantije sudijske nezavisnosti: način izbora sudije, materijalni položaj, sudijski imunitet, način unapređenja, uslovi rada, raspodela predmeta, prekomerna ovlašćenja upravne vlasti.

Moralni poredak

Kada je reč o moralnom poretku jedne društvene zajednice i njegovom uticaju na uspostavljanje i stupanj ostvarenja dostojanstva, potrebno je pored filozofskog učenja o moralu zadržati se na pokušaju definisanja morala. Ta definicija, između ostalog, treba da nas približi dostojanstvu, koje, kao što smo videli, često je samo drugo ime za moralne vrline. Otuda, veći stepen moralnosti u jednom društvu, donosi i bogatiju ustanovu ljudskog dostojanstva.

U tom smislu, čini se, da se moral može definisati na sledeći način:

Moral je norma društvenog pravila ponašanja kojom se određuje ili ostvaruje neko moralno Dobro koje je zaštićeno sankcijom autonomnog osećanja griže savesti i/ili prezirom javnog mnjenja određene sredine.

Iz ove definicije proizilaze sledeći atributi morala: 1. moral je nepisana ili pisana norma društvenog pravila ponašanja; 2. moral određuje ili ostvaruje Dobro kao vrhovnu moralnu vrednost; 3. moral je zaštićen sankcijom osećanja griže savesti i/ili prezirom javnog mnjenja; 4. moral pretpostavlja moralnu sposobnost svesnorazumnog subjekta; 5. moral podrazumeva određeni stepen slobode moralnog subjekta prilikom preuzimanja i izvršenja moralne prestacije; 6. moral je reč koja može imati ista ili različita značenja zavisno od određenog prostora i vremena.

Polazeći od ovako date definicije, bez sumnje, ustanova dostojanstva dobija šire granice svoje opstojnosti jer se njena suština i sadržina obogaćuje vrlinom moralnog dobra.

Tolerantnost

Pored do sada istaknutih elemenata dostojanstva kao ustanove sveukupnih ljudskih vrлина, bez sumnje tolerantnost zauzima značajno mesto.

Po principu tolerancije, niko nema pravo da sebe stavlja iznad drugog i da prigrabljenom silom, pluralizam života pretvara u monizam svoje vlasti i uprave. Dakle, tolerancija je sposobnost i znak duhovnog punoletstva, da se drugi, ne samo poštuje i sasluša, već i da bude priznat kao ravnopravan, bez obzira da li pripada većini ili manjini. Prema tome, tolerantan znači biti pomirljiv, miroljubiv, trpeljiv, snošljiv, popustljiv, neagresivan, istinoljubiv, jednom rečju, tolerantan znači biti obziran. U svakom slučaju, tolerantan je onaj čovek koji kulturom svoga razuma shvata da je njegov život i njegov sveukupni status na ovoj planeti isti takav kao i svih drugih. Duhovna tolerancija pretpostavlja sve druge tolerancije, dakle: materijalne tolerancije, političke, klasne i rasne tolerancije, jezičke, nacionalne, svojinske i ugovorne, tolerancije razlika po rođenju ili bilo kom ubeđenju. Tolerancija mora postati trajni identitet i integritet našeg života. Onog života

koji nas odvaja, ne samo od svakog stepena divljaštva i varvarstva, i ne samo od odmazde i ucene koja je, nažalost, danas postala prvo slovo u međunarodnom i drugom ophođenju, već i od svakog stepena niže kulture. Drugim rečima, tolerancija je zasnovana na aksiomu društvenosti i visokom stepenu razuma, i kao takva, ona je vezivno tkivo kulture mira kao antipoda nekulturi nasilničkog sukoba. Svedimo sve njene attribute i recimo – tolerancija je harmonija u razlikama.

Pitanje tolerancije je pitanje opšte kulture koja se dostiže samo visokim stepenom razuma. Ako je stepen individualnog i zajedničkog razvoja zarobljen dogmom bilo koje vrste (rasa, boja, pol, jezik, verispovest, političko i drugo mišljenje, nacionalno i društveno poreklo, imovina i druge slične okolnosti) – onda je to suprotnost toleranciji i opštoj kulturi. Naprotiv, ako je taj razum dostigao takvu meru duhovne slobode u smislu racionalne koncepcije prirodnog prava, onda je to put ka demokratskoj kulturi kao najvišem stepenu konstitucije jedne zajednice. Otuda, tolerancija i dogmatska netolerancija, dva su saputnika života čoveka kao društvenog bića. Kome saputniku će se prikloniti, pitanje je ishoda našeg bitisanja i naše opšte kulture.

Pravo na toleranciju bi trebalo konstituisati kao posebno subjektivno pravo titulara tolerancije, fizičkog ili pravnog lica, zavisno od vrste prava erga omnes ili inter partes. Doduše Ustav Srbije (čl. 81) predviđa razvijanje duha tolerancije u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja, što je jedan korak ka subjektivnom pravu.

Demokratska jednakost

Za veće ostvarenje dostojanstva, pored do sada izloženih atributa visoke prosvete, kao i skupa ljudskih vrlina, potrebno je i ostvarenje demokratske jednakosti kao izraza demokratske kulture koja, bez sumnje, pripada univerzalnim vrednostima. Međutim, nije dovoljno pretpostaviti demokratiju kao prost “zakon većine” koji može ugroziti manjinu ili se čak pretvoriti u svoju suprotnost – diktaturu većine nad manjinom.

Tamo gde je demokratija došla pre civilizacije, stradala je civilizacija.

Takva demokratija sa gledišta prirodnog prava, ne bi bila u stanju da svakome obezbedi poštovanje ljudskih prava koja moraju u suštini biti ista za sve ljude, bez obzira na različite oblike društvenog uređenja.

Takva demokratija (vulgarna) nije daleko od one druge (simulovane) u kojoj su demokratske proklamacije samo “papirne”, a u stvari, reč je o vladavini nasilja, bilo manjine nad većinom (razne vrste autokratskih i sličnih diktatura), bilo većine nad manjinom (razne vrste “demokratske” vladavine).

Prema tome, vladavina racionalne koncepcije prirodnog prava pretpostavlja takav stepen demokratske kulture, u kojoj je, pored notornih atributa demokratije, tolerancija – njena prva i poslednja instanca.

Očigledno, takva vrsta demokratije koju ovde nazivamo demokratskom kulturom pretpostavlja najmanje tri svojstva: *prvo*, političku zrelost određene zajednice koja dolazi kao rezultat čitavog niza metapravnih determinanti (filozofska prosvetčenost, moralna zasnovanost, ekonomska konstitucija, politička emancipacija, tradicija opštih pravila ponašanja), a koje su izraz odgovarajuće strukture konkretnog društvenog poretka; *drugo*, svest o odgovornosti, jer samosvesnu demokratsku slobodu nužno prati odgovornost – polje slobode jednog, granica je slobode drugog titulara slobode, opšte ili posebne (na primer, svojinske); *treće*, tolerantnost kao izraz visoko razvijene svesti, zajedničke i individualne.

Pravna država

Dostojanstvo kao pravna i moralna ustanova dobija veće mogućnosti i šire i sigurnije polje primene u uslovima postojanja pravne države. To je ona država koja je u svom pravnom sistemu, u tolikom stepenu obezbedila vladavinu legitimiteta i legaliteta, da se ona kreću u granicama društvene tolerancije. Takva država, već po samom svom pojmu, u svoj pravni poredak unosi veću dozu unutrašnje moralnosti prava, a to znači i veće mogućnosti za širu i sigurniju ustanovu dostojanstva. Ovo tim pre, kad se zna da je jedna od odlika pravne države i uspostavljanje potrebne pravne sigurnosti. Pravna sigurnost, kao jedan deo pravde i kao element pravne države uživa epitet univerzalne vrednosti. Razume se da se to značajno odražava i na ustanovu ljudskog dostojanstva.

Kultura mira

Dostojanstvo čoveka koje podrazumeva, ne samo skup određenih ljudskih vrlina, već pre svega, pravo na život, pravo koje je izvor

svih drugih ljudskih prava, pa i prava na dostojanstvo, može se ostvariti samo u miru a ne u ratu i nasilju kao suprotnosti umnosti. Otuda, mir je jedna od osnovnih univerzalnih vrednosti, ne samo sa stanovišta ostvarenja dostojanstva čoveka i integriteta njegove ličnosti, već i sa stanovišta opstanka sveta kao celine. Različite agresije koje ugrožavaju život na našoj planeti, a posebno preteća opasnost od nuklearnog i drugog oružja za masovno uništavanje ljudi može se prevazići i izbeći samo putem uspostavljanja regionalnog i međunarodnog mira i bezbednosti, gde je, pored mnoštva drugih činilaca, međukulturna tolerancija neophodni uslov svake harmonije u razlikama i konstitucije sveopšteg mira.

Drugim rečima, kultura mira sa određenim stepenom ujednačavanja univerzalnih vrednosti putem multikulturne tolerancije (ekonomske, političke, klasne i rasne, religijske, jezičke, nacionalne, svojinske i ugovorne, i svake druge koja spaja razlike po rođenju ili bilo kom dostojnom ubeđenju) – jedini je put koji vodi ostvarenju proklamovanih prirodnih prava čoveka i univerzalnih vrednosti njegove društvenosti.

Suprotno, nekultura rata, sile i nasilja, kako nam prošlost vekova govori, odnela je milionske žrtve, a savremene nesloge i dogmatske netolerancije mogu nas odvesti u sudar civilizacija, u sukob glavnih kulturnih grupacija sveta.

Izlazak iz tog stanja vidi se samo u konstituciji opšte kulture mira koji se može postići većim ostvarenjem prirodnih prava čoveka, ne samo u filozofskom, već, pre svega, u pravno-normativnom opusu proklamovanih i kodifikovanih međunarodnih dokumenata Ujedinjenih nacija i drugih miroljubivih međunarodnih asocijacija i integracija.

Svodna reč

Dostojanstvo kao ustanova univerzalne vrednosti, bila je u prošlosti predmet pažnje filozofske misli, a nije bila i predmet potpunijeg pravno-normativnog uređenja.

Danas, ta dva puta su se susrela na raskrsnici svoje budućnosti.

Savremena filozofija ljudskog dostojanstva dobila je značajan odjek u postojećem međunarodnom i nacionalnom zakonodavstvu. To se, pre svega, ogleda u mnoštvu međunarodnih deklaracija i kon-

vencija koje su donesene u drugoj polovini prošlog veka, a koje se odnose na široko polje prirodnog prava čoveka (danas imenovana kao ljudska prava), među kojima, pravo na dostojanstvo zauzima značajno mesto.

U tom pogledu, reči Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) "Sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima" postale su predsedavajuće reči mnogih drugih međunarodnih dokumenata koji su putem implemenetacije postali sastavni delovi nacionalnih zakonodavstava.

Deklaracija je u svom višedecenijskom trajanju postala prvi izvor raznih konvencija i drugih kodifikacija, univerzalnih i regionalnih. Njihova ukupnost danas predstavlja maticu zajedničke savesti, kulturu razuma i vrlinu pravde.

Autoritet prirodnog prava dobio je u svom legitimitetu i širini toliko mesta da se moglo govoriti o začecima jednog univerzalnog ili svetskog prava, o jednoj nadi da će naša civilizacija ostvariti takozvani *zlatni vek* u kome će prirodna prava biti jednom zauvek, ne samo proklamovana, već i potpuno ostvarena.

Ali, taj univerzum pravednog prava, u velikoj meri je izneverio očekivanja. Pravnici bi, rečnikom sudske procedure, rekli da je odložen na neodređeno vreme.

Umesto zlatnog veka u praktičnom ostvarenju kodifikovanih ljudskih prava, na raznim meridijanima ovoga sveta, nastupilo je vreme nesloge, nasilja kao opozicije umnosti, došlo je do ogromne razlike između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava, i to je danas sudbinsko pitanje ukupnosti pravničke i moralne civilizacije.

Antinomija je potpuna: kodifikacija prirodnih prava predstavlja veličanstvenu misaonu zgradu savremenog čoveka, ali istovremeno ispoljen je i nečuvaran odnos prema takvoj zgradi.

Drugim rečima, visok stepen kulture prirodnog prava u izvoru, kodifikaciji, legitimitetu i istovremeno visok stepen u neostvarenju tih prava. Umesto jednakog postupanja sa jednakim stvarima, nastupilo je vreme nejednakog postupanja sa jednakim stvarima, što je prava suprotnost vrlini pravde kao temelju racionalne koncepcije prirodnog prava.

Reklo bi se, svet je danas *poremećen* u nekim svojim vitalnim tačkama kulture mira i opstanka, o čemu je već bilo reči u ovom referatu. Na istom mestu, postavili smo pitanje, kako pronaći zdravu čeli-

ju u narušenom zdravlju globalnog socijabiliteta i gde su putevi izlaska iz postojećeg stanja.

Ovde, u ovom opštem zaključku ponavljamo: samo nas organizovana *umnost savremenog sveta*, umnost koja jedino ima prirodni mandat, može izvesti i dovesti do epiteta opšteg mira kao preduslova očuvanja spomenika prošlosti i razvoja humane i dostojanstvene budućnosti.

Na moguće pitanje: kako i kojim načinom organizovana umnost čovečanstva može da nas uvede u sveopštu kulturu mira, odgovaramo *kategoričkim imperativom*: ostvarenjem svih onih prava i sloboda koja su proklamovana i kodifikovana na čitavom zakonodavnom prostoru Organizacije ujedinjenih nacija i svih drugih miroljubivih asocijacija i integracija, univerzalnog, regionalnog i nacionalnog karaktera.

Kada je u prošlosti, umna snaga čovečanstva, i bez potpore kodifikovanih ljudskih prava, uspela da oslobodi svet od raznih okova diktature i antiumnosti (o čemu je ranije bilo reči), onda danas, sa daleko većim intelektualnim i tehnološkim kapacitetom, ona *može i mora* da ostvari svestranu primenu proklamovanih prava ljudskosti.

A to znači, organizovana umnost savremenog sveta ima *svetu dužnost* da nas uvede u kulturu mira kao preduslova ostvarenja prava na život i slobodu i svih drugih prava koja proizilaze iz ovih univerzalnih vrednosti, među kojima se nalazi i ustanova dostojanstva koja u svom sazvežđu okuplja sve ljudske vrline.

I po tome, dostojanstvo je sa nama i u nama, a Kopaonička škola prirodnog prava stoji u središtu reči – *i jeste i biće*.

